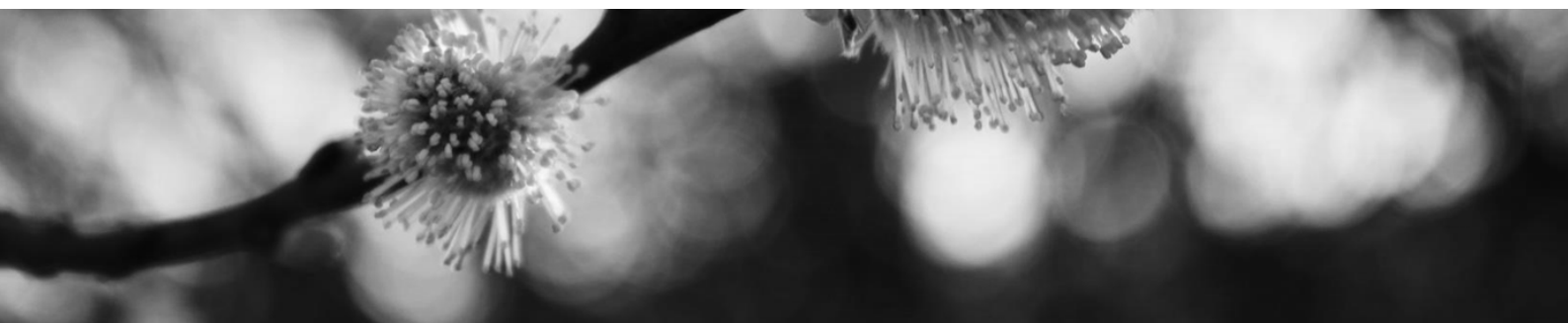

Cómaros. Revista Interdisciplinar de
pensamento Galego

SHOLA Y ANGELIÑO, APROXIMACIÓN DE BERNARDO ATXAGA Á
LINGUA GALEGA

SHOLA Y ANGELIÑO, *BERNARDO ATXAGA'S APPROACH TO*
GALICIAN LANGUAGE

PATRICIA ARIAS CHACHERO
FUNDACIÓN OTERO PEDRAYO

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Resumo

En *Shola y Angeliño*, o escritor vasco Bernardo Atxaga realiza un coidado e intelixente exercicio de tradución. O galego sêrvelle de base para caracterizar as personaxes deste recoñecido volume da literatura infantil en castelán e para reflexionar sobre os prexuízos e a importancia de respectar a riqueza cultural e lingüística.

Palabras claves: lingua galega, literatura vasca, literatura infantil, *Shola y Angeliño*, Bernardo Atxaga

Abstract

In *Shola y Angeliño*, the Basque writer Bernardo Atxaga does a careful and intelligent translation. The Galician language serves him as a basis for characterizing the characters of this renowned volume of children's literature in Spanish and to reflect on the damage and the importance of respecting the cultural and linguistic wealth.

Keywords: Galician language, Basque literature, children's literature, *Shola y Angeliño*, Bernardo Atxaga.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de Pensamento Galego is licensed under a [Creative Commons Reconocimiento-CompartirIgual 4.0 Internacional License](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Bernardo Atxaga, un dos grandes escritores vivos da literatura vasca, consolidado nas letras españolas con títulos como *Obabakoak* (1988) ou *El hijo del acordeonista* (2003), ten dedicado parte importante da súa obra –máis de dúas ducias de títulos–, aos máis cativos. Hai dúas coleccións que foron especialmente ben acollidas polos lectores infantís, as aventuras de Bámbulo e as de Shola, das que nos ocuparemos neste traballo.

Shola é unha divertida cadelinha que até o de agora leva protagonizado media ducia de libros: *Xolak badu lehoien berri* (1995, Erein) traducido ao castelán como *Shola y los leones*; *Xola eta basurdeak* (1996, Erein), en castelán, *Shola y los jabalíes*; *Xola ehitzan* (2000, Gara), *Shola cazando*; *Xola eta Angelito* (2004, Erein), *Shola y Angeliño*; *Xola eta Ameriketako izeba* (Erein, 2011), *Shola y la tía de América* e *Xola eta lapurra* (Erein, 2015), este

último inda sen traducir a ningunha lingua. A totalidade das versións en castelán foron publicadas pola editorial SM na serie azul da colección Barco de Vapor, dirixida a lectoras e lectores de entre 6 e 10 anos e todas elas inclúen coidadas ilustracións de Mikel Valverde Tejedor.

Xola eta Angelito, o título que aquí nos interesa, converteuse deseguida nun auténtico éxito de vendas que aborda un tema clásico, o contraste entre a vida no rural e a vida urbana. Shola, a pequena cadela de cidade, viaxa co seu dono, o señor Grogó, á casa de aldea de Begoña, amiga de Grogó, onde o animal coñecerá a Angeliño, o can de Begoña.

En 2005, a historia traduciuse ao catalán como *La Xola i l'Angelet* (Cruilla, 2005) grazas ao traballo de Pau Joan Hernández. Dous anos despois era a quenda da tradución francesa, responsabilidade de André Gabastou e publicada como *Shola des villes, Shola des champs* (Joie de Lire, 2007). En ambos casos, consérvase o

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

espírito do texto orixinal. A tradución castelá (Barco de Vapor, 2006), a cargo do propio Bernardo Atxaga, engade unha importante novidade fronte ás precedentes e mesmo fronte á versión orixinal do texto, pois recorre a unha significativa batería de galeguismos para caracterizar a fala e a persoa de Angeliño, o can que vive no campo.

De sobra é sabido que este tipo de termos son frecuentes na literatura en castelán de autores de orixe galega tan significativos como Ramón María del Valle-Inclán, Emilia Pardo Bazán, Álvaro Cunqueiro ou Camilo José Cela. É máis, nalgúns obras castelás de comezos do XX, a mestura de ambas linguas, galego e castelán, ponse ao servizo da ideoloxía diglósica de escritores como o vigués Jaime Solá Mestre ou o coruñés Wenceslao Fernández Flórez. Sirvan de mostra novelas redactadas en castelán que albergan serios prexuízos lingüísticos, como *Anduriña* (1917), de Solá ou *Volvoreta* (1917), de Fernández Flórez. En ambas, o código lingüístico úsase para caracterizar estamentos sociais e identificar o galego coa fala do pobo humilde e labrego, fronte ao castelán, propio das clases cultas e acomodadas.

Aínda que a caracterización lingüística dos personaxes literarios non é, obviamente, infrecuente, o libro de literatura infantil *Shola y Angeliño* afástase destes modelos para presentarnos un produto abertamente novidoso pois Atxaga, esfórzase na construción dun idiolecto literario baseado no castelán de Galicia. O amigo de Shola, non só é un can de aldea senón que fala como o faría un galegofalante que se expresa en castelán. Atxaga traza con precisión unha lingua artística de base castelá pero con numerosas interferencias morfosintácticas do galego e emprega o resultado para definir e caracterizar a amizade e traxectoria dos seus dous protagonistas caninos, Shola e Angeliño.

Estamos ante una variante lingüística ficticia, suficientemente próxima ao galego como para resultar verosímil ante os lectores avezados e, ao tempo, suficientemente comprensible para aqueles receptores –en principio a maioría pois o libro está pensado para os máis pequenos– que, descoñecendo a lingua galega, deben

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

comprender que o can de Begoña exprésase de maneira diferente á cadela do señor Grogó, aínda que a diferenza non sexa tanta como para impedir realmente a comunicación.

Non quixeramos comezar esta pequena análise sen facer notar que nos imos ocupar dun libro en xeral, bastante descoñecido en Galicia. Convén ter presente ademais que inda Atxaga en ningún momento, explicita a orixe de Angeliño, a ningún lector adulto se lle escapa o lugar de procedencia deste e, en consecuencia, a ubicación da ficción narrada. O pequeno libro convértese desta maneira, nun intelixente sarillo lingüístico do que os lectores participamos, en diferentes graos, en función do noso coñecemento e experiencia.

Desde o comezo da narración, comprobamos cómo as linguas definen a ambos cans e cómo a distinción cultural preséntase como un feito positivo. Begoña, a mediadora e, mesmo, "tradutora" inicial do código lingüístico de Angeliño, explícalle a Shola:

Angeliño y tú sois iguales. Puede que vuestra cultura y costumbres sean diferentes, pero, en cuanto a la familia, no cabe duda de que los dos pertenecéis a la misma. Y los familiares están para eso, para ayudarse (p.27).

Nada máis chegar á casa, Grogó repara na forma de expresarse do animal e comenta: *¡Qué forma de hablar tan peculiar!* (p. 21). Shola está de acordo co seu amo e ten que preguntar o significado dalgunhas das palabras que emprega Angeliño: *¿Qué significa "filliña"?- preguntó Shola (p. 23), ¿Esmagamos? ¿Y qué significa*

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

eso? (p. 25), insiste un pouco máis adiante. Begoña, que coñece as dúas linguas, explícalles aos seus hóspedes que "filliña" significa "chiquitilla, pequena" (p. 23) ou que o verbo "esmagar" refírese a que *entre los dos podéis darle caza* (p. 25).

Os animais que fisicamente son moi parecidos, case como irmáns, pois teñen os mesmos ollos, idénticas orellas e o mesmo pelo, *sólo se diferenciaban en la envergadura. Angeliño era más pequeño que ella* (p. 20). De maneira que o que os distingue realmente é o código lingüístico que empregan; que chega mesmo a presentarse como un obstáculo para a comprensión mutua.

Continuando co xogo, Atxaga establece unha relación implícita entre o espazo xeográfico e a lingua e a cultura. Estamos ante unha xeografía presentada como contedor formal dunha cultura e dunha lingua. Asimilar e aceptar a cultura do lugar implica participar do proceso de asentamento e identificación. Shola remata por facelo e Begoña aproveita para mostrarnos unha actitude lingüísticamente conciliadora e culturalmente receptiva que choca abertamente coa actitude do señor Grogó, que se mostra moito máis suspicaz e prexuízoso. Shola, supera os prexuízos iniciais e rematar por asumir e empregar a mesma amalgama lingüística que define a Angeliño. Isto provoca que Begoña indique:

Antes era de la misma familia que Angeliño [...] Ahora, de la misma familia y de la misma cultura. A mí no me parece mal. Que se note que ha pasado las vacaciones en estas colinas (pp. 71-72).

O cambio lingüístico sufrido pola cadela será percibido polo señor Grogó, quen sen reparos exclama: *¿Cómo? ¿Qué dices, Shola? No te entiendo* (p. 68). Novamente será Begoña quen teña que intervir para facerlle ver que á cadela *se le ha pegado el acento de Angeliño por eso no la entiendes* (p. 68).

Algúns galeguismos en *Shola y Angeliño*

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Evidentemente, o propio nome do protagonista, Angeliño, participa dun sufixo diminutivo co que se alude non só ao seu pequeno tamaño, senón que dota ao antropónimo dun matiz claramente afectivo. A partícula -iño propia de substantivos e adxectivos tamén se localiza noutras clases de palabras. No texto de Atxaga atopamos un uso continuado e insistente deste sufixo, tanto en substantivos como *filliña* (p. 23), *cachiño* (p. 71) ou *recunchiño* (p. 29), como en adverbios: *nadiña* (p. 31) ou *solíño* (p. 34).

Non son estas as únicas mostras léxicas que se empregan. Rexistramos termos galegos como: *queixo* (p. 69), *buraco* (p. 31), *trapalladas* (p. 31), o adxectivo *parvas* co que se define ás ovellas (p. 32) ou o *mexeriqueira* que se merece Shola por queixarse reiteradamente (p. 46). O autor atrévese mesmo, a incluír pequenas frases escritas na nosa lingua: *¿Ónde vas?* (p. 34), *¡Veña!* (p. 60), *¡Está boísimo!* (p. 66) o *meu rei* (p. 71).

Outro galeguismo reiterado é o emprego do pronome de solidariedade. Os dous cans recorren a el en numerosas ocasións: *Esto de ser cazador te está muy bien* (p. 32), *tanto me tiene que me digas aquí mismo todo lo que me tengas que decir* (p. 47), *pues no te sé filliña* (p. 50), *que te me pares quieta* (p. 64), *pónteme en ese recuchiño*, (p. 29) ou *Angeliño te nos quedó preso de la obsesión!!* (p. 68).

A interferencia lingüística dáse tamén no emprego da perífrase ir + infinitivo, sen preposición: *¡Pelea contra mí y vas ver lo que es bueno, Ratiño!* (p. 18), *¿Me vas dejar solíño?* (p. 34), *¡Vas ver!* (p. 44) ou *¡Ahora voy vigilar!* (p. 48).

Bernardo Atxaga demostra que é perfectamente consciente de que esta perífrase define os galegos. Fronte a isto, non encontramos ningún exemplo doutra das construcións perifrásticas frecuentes na nosa lingua, a integrada polo verbo ter + participio: tenemos ido, tiene comido existente en castelán pero respectando a concordancia co CD (tengo escritas cien páginas). Pensamos que esta e outras

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

ausencias¹, demostran que, aínda que o escritor vasco posúe un importantísimo coñecemento da lingua galega, non domina completamente a morfoloxía verbal, o que, ben é verdade, é perfectamente natural e comprensible.

Si encontramos algún exemplo de haber de + infinitivo, como: *no nos ha de llegar con medio queixo* (p. 69) cando o correcto en castelán sería *no nos va a llegar*, ou de dar + participio, usada co significado de conseguir + infinitivo. Na páxina 45 atopamos un: *no di dormido en toda la noche*, tradución literal do galego "non din durmido" mentres na páxina 20, Angeliño afirma que: *saludaría de buena gana, pero es que no doy hecho*, calco sintáctico do galego "non o dou feito", cando o correcto en castelán sería "no fui capaz" ou "no pude". Algo semellante sucede con andar a + infinitivo: *andáis a pasar el tiempo* (p. 24), pois a perífrase correcta en castelán sería estar + xerundio: *estáis pasando el tiempo*.

Sen abandonar a morfoloxía verbal cómpre comentar construcións do tipo: *¡Sale, Rato!, ¡Sale de ahí si es que te atreves!* (p. 29) calco do galego, fronte ao "sal" do imperativo castelán, ou *sentar ahí, que vos explico* (p. 69), onde o infinitivo verbal aparece como se dun imperativo se tratase.

Ademais, en *Shola e Angeliño* evítanse con pericia os tempos verbais compostos, inexistentes en galego. Comprobámolo en expresións como: *¿Y a que vinisteis?* (p. 24), no canto do esperable: *¿a qué habéis venido?*, ou en:

- *¡Calla, por favor! ¿No ves que Ratón se ha llevado el queso?*
- *¡Lo llevó! ¡Nos salió bien rabudo!* (p. 55).

Outro galeguismo morfolóxico reiterado polo escritor vasco, é o emprego da dobre negación; perfectamente natural en galego pero certamente estraña en castelán.

¹ A redución de consonantes en posición implosiva (diccionario, repunante...), a utilización dos demostrativos "estes", "eses" (estes niños nunca están quietos...), vocabulario (colo por regazo, casar por casarse...)

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Vémolo en fragmentos como: *Tampoco yo na siento odio* (p. 30) ou en *yo tampoco na lo pegué* (p. 44) posto en boca do can para referirse a que non pegou ollo.

Encontramos tamén algún exemplo de posesivos mal empregados, en expresións do tipo: *Oí dentro mía* (p. 31), en lugar del *oí dentro de mí*. Neste caso, *mía* úsase como pronome posesivo, non como pronome persoal concordando en xénero cun adverbio que nin sequera ten xénero feminino (*dentro*). Igualmente incorrecto é o emprego do demostrativo con valor temporal na construción de *aquella* (<gall. *daquella*), usada co significado de "naquel momento". Observámolo en: *de aquella el Rato aprovecharía el momento para marchar* (pp. 20-21).

Outras expresións inspiradas na nosa lingua serían o uso da construción "si cuadra" en vez das propias do castelán: "a lo mejor", "puede ser que". Úsana tanto Angeliño: *Si cuadra, la estrategia era buena* (p. 55), como a propia Shola cando descubre que en realidade é o can quen está comendo o queixo: *¡Si cuadra, luego andarás diciendo que no te presta el queixo!* (p. 66).

Moito máis reiterado é o uso de "y luego", utilizada en galego para expresar un valor consecutivo pero tamén cun importante número de matices. Na páxina 65 lemos: *¿Y luego, tú que andabas haciendo aquí?* e entre as páxinas 24 e 25 encontramos un: *Y luego, ya que viniste, ¿por qué no me ayudas?*.

A confluencia lingüística, o irmandamento definitivo entre os canciños, prodúcese cando Shola decide non abandonar a Angeliño, razoando que o can *no era de su cultura, pero sí de su familia* (p. 40). A cadela, asume o código lingüístico do seu compañeiro e participa da súa cultura, aproveitando realmente o período vacacional.

Pauline Bernardette: Outro caso de amalgama lingüística

Non é esta a única vez que Bernardo Atxaga experimentou coa mestura de linguas. Encontramos outro exemplo, probablemente moito máis coñecido, en Pauline

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Bernardette, un dos personaxes clave de *Memorias dunha vaca*. Soeur Bernadette é a bondadosa monxa que se converte en protectora de Mo, a vaca protagonista, na súa madurez, cando o animal se instala no País Vasco francés, tras abandonar Balanzategui e a súa compañeira de aventuras, *Cabezona*², tamén coñecida como *La Vache qui Rit*.

Inda que non é moito o que sabemos desta muller, antóllasenos interesante a afirmación de C. Cobo:

Llamó "warholismo" a ese curioso lenguaje surgido de la mezcla del francés y el español que utiliza P. Bernadette. Con esta afirmación, además del "color" o la riqueza polifónica que el habla de la monja de Altzürükü añade al texto (Olaziregi: 127).

Bernardette na versión orixinal da obra, exprésase en dialecto sulentino e nunha fala inzada de galicismos, nas numerosas traducións (Olaziregi: 41). A necesidade de modificar o comportamento lingüístico do personaxe en función da tradución, evidencia a pertinencia narrativa do código que empregan os personaxes do escritor vasco.

Tendo en conta isto e que a novela foi escrita orixinariamente en éuscaro, non resulta demasiado pertinente analizar as interferencias do francés no galego (ou no castelán) que utiliza a monxa nas edicións que se levan feito do libro. Diremos, tan só, que ao igual que Shola, Mo contáxiase da forma de falar de Bernardette e por iso escoitarémola dicir cousas como: *¡Attention, Soeur Pauline Bernardette!* (p. 26).

A caracterización lingüística da bondadosa relixiosa evidencia unha vez máis, a riqueza que supón a convivencia de linguas, ao tempo que singulariza á muller, facéndonos saber que o seu código non é o mesmo que a do personaxe central.

² Na tradución galega o primeiro nome de *La Vache qui Rit*, é *Cabezona*, como na versión en castelán. O que demostra que a versión galega non se fixo desde o euskera senón desde o castelán pois sabemos que no texto orixinal a "copine" de Mo chámase *Txapar*, cuxa tradución literal sería *Rechoncha*. Olaziregi: 143.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

El propio Atxaga admitía, en una entrevista concedida a la revista Argia (12-1-1992) que la forma de hablar de Bernadette añadía color al texto, marcando claramente una distancia con otras voces [...] Refleja la realidad lingüística vasca y se convierte en ocasiones, en una excusa literaria para introducir referencias y obras literarias vascas (Olaziregi: 141).

No primeiro encontro da inocente monxa coa vaca, tras un breve diálogo, Bernardette afirma: *E ti, ¿d'ou es ti? ¡Ti non es nosa! ¡E tampouco es de Pierre!* (p. 152).

En relación con todo isto podemos sinalar que en *Memorias de una vaca*, hai unha alusión ao relato mítico da torre de Babel. A concepción da diversidade lingüística como castigo divino non parece gustarlle nada á nosa reflexiva protagonista quen nada máis concluír a historia escoitada na boca da súa nova "copine", afirma categoricamente: *unha historia preciosa, Soeur. É mágoa que sexa mentira* (p. 37). A racional Mo, non cre no relato bíblico e consegue convencer a Bernardette, quen coa alegría que a caracteriza, chega a exclamar: *C'est la verité, Mo! ¡Que peso me tiraches de enriba! ¡Que alegría! ¡Como eu estimo a túa axuda, Mo!* (p. 37).

Pensamos que esta pequena anécdota pode anotarse como un exemplo máis da concepción rica e positiva que segundo o autor, se agocha baixo a variedade cultural, o coñecemento e a diversidade lingüística.

Que os animais falen non ten nada de extraordinario na literatura e moito menos na literatura infantil e xuvenil. Fano os personaxes das fábulas e dos contos populares, Gerónimo Stilton nos seus numerosos libros de viaxes, Firmin o rato de biblioteca da coñecida obra de Sam Savage, os cabalos parlantes d'*As viaxes de Gulliver*, o león covarde d'*O maravilloso mago de Oz*, os animais de *A revolta dos animais* de George Orwell, o asno e a laverca de *El sátiro sordo* de Rubén Dario, os animais que poboan a selva dos contos de Horacio Quiroga, o coello de *Alicia no*

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

país das marabillas, os personaxes d' *O libro da selva*, os protagonistas de *Contos da Montanha* de Miguel Torga, os das *Crónicas de Narnia*, *A historia interminable* e por suposto, os pacientes do doutor Dolittle.

O que xa non é tan frecuente é a reflexión e a preocupación lingüística neste tipo de personaxes literarios. Mo especula sobre a maneira de falar da súa voz interior:

Esta voz interior miña ten unha lingua moi melindrosa e moi chea de cumpridos, e polo visto non pode falar coma todo o mundo, chamándolle á herba "herba" e á palla "palla"; se por ela fose, á herba teríamos que dicirlle "o saudable alimento que para nós creou a nai terra", e á palla, "o non saudable alimento necesario para os casos nos que o bo falta e declina (p. 5).

Shola que tamén posúe unha voz interior (Atxaga 2005: 61), busca unha biblioteca para indagar sobre o significado da palabra xabaril xa que a súa ignorancia provócalle vergoña³ e non está disposta a poñela en evidencia ante Grogó.

Podemos concluír afirmando que a lingua identifica a moitos dos personaxes literarios das obras infantís e xuvenís de Bernardo Atxaga e que asociada á cuestión lingüística encontramos un discurso de identidade. Reflexións e ideas que falan alto e claro da ideoloxía que pretende transmitir o escritor a todos os seus lectores, non só aos máis novos. Como moi ben ten sinalado Olaziregi (2001: 135):

En cualquier caso, no es éste el único libro de Atxaga que habla de la apuesta por la racionalidad y la cultura en el tránsito hacia la realización personal; ya que, en varios libros que ha escrito para niños, el conocimiento y la reflexión se consideran vías fundamentales para la realización del individuo

³ En *Shola y los jabalís* sabemos que a cadela "No quería reconocer su ignorancia!", (p. 29) o que a leva a afirmar que coñece o significado da palabra compromiso, cando en realidade, é incapaz de definir o termo.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

BIBLIOGRAFÍA

ALDEKOA, I. (2004), *Historia de la literatura vasca*, Donostia: Erein.

ALLARCOS L. E. (1994), *Gramática de la Lengua Española*, Madrid, Espasa Calpe.

ATXAGA, B. (1992), *Memorias dunha vaca*, Madrid: Ediciones SM.

ATXAGA, B. (1995), *Shola y los leones*, Madrid: Ediciones SM.

ATXAGA, B. (1996), *Un espía chamado Sara*, Madrid: Ediciones SM.

ATXAGA, B. (2005), *Shola y los jabalíes*, Madrid: Ediciones SM.

ATXAGA, B. (2006), *Shola y Angeliño*, Madrid: Ediciones SM.

BLANCO, L.; GARCÍA, C. (1998), *El castellano de Galicia*, Madrid, Grupo Anaya.

FREIXEIRO MATO, X. R. (1999), *Gramática da lingua galega III. Semántica*, Vigo: Edicións A Nosa Terra.

GARCÍA, C. (1976): "Interferencias lingüísticas entre gallego y castellano", *Revista Española de Lingüística*, xullo-décembro, pp. 327-343, Madrid, Sociedad Española de Lingüística.

OLAZIREGI ALUSTIZA, M. J. (2001), *Leyendo a Bernardo Atxaga*, Zarautz: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco.

